

LUCIDA

INTERVALLA

PRILOZI ODELJENJA ZA
KLASIČNE NAUKE

26
(2/2002)

FILOZOFSKI FAKULTET
U BEOGRADU
2002

Dragana Dimitrijević

Jezičko-stilska analiza invektiva protiv konzula Gabinija i Pizona u Ciceronovim govorima *Post reditum in senatu* i *Pro Sestio*

1 Uvod

Uprkos izvesnim nedostacima komparativnog metoda, u ovom tekstu primenićemo ga iz više razloga. Besede čiji su delovi predmet naše analize Ciceron je govorio u razmaku od nekoliko meseci, što znači da dijahronijskom analizom možemo ispitati da li se i koliko razlikuje njegov postupak u obradi iste teme. Bilo bi zanimljivo otići dalje u dijahronijskom proučavanju i istražiti kako se on kasnije izjašnjavao o konzulima Gabiniju i Pizonu. Ciceron se na Pizona žestoko obrušio u još nekoliko navrata; navešćemo samo dva takva govora: *De provinciis consularibus* (56.g.) i *In Pisonem* (54.g.). Nasuprot tome, u istom periodu bio je primoran (pod Pompejevim pritiskom) da brani Gabinija, optuženog za razne prekršaje u vreme provincijalne uprave. Takođe, trebalo bi i sinhronijski uporediti šta o konzulima Ciceron piše u svojoj prepisci.

Prva od ovih beseda – *Post reditum in senatu*, koju je Ciceron govorio pred senatorima 5. septembra 57, neposredno po svom povratku iz progonstva, pripada tzv. svečanom ili pohvalnom besedništvu. Druga beseda – *Pro Sestio*, koju je Ciceron govorio pred sudijama februara 56.g. kao branilac Publija Sestija, spada u sudsko besedništvo. Postavili smo pred sebe zadatak da utvrdimo da li su i u kojoj meri različite okolnosti, intencije samog autora i auditorijum uslovile varijacije u obradi iste teme – kuđenje konzula Gabinija i Pizona². Na

² A. *Gabinus* bio je vojni tribun za vreme Sule. Kao narodni tribun 67. g. predložio je da se jednom od konzula daju vanredna ovlašćenja da bi se obračunao sa gusarima na celom Mediteranu. Svi su znali da se to jedino može odnositi na Pompeja, a senat se uzalud protivio. Na kraju, Pompej je dobio veća ovlašćenja od onih koja je Gabinije predlagao i u kratkom roku iskorenio je gusarenje. Kao

značaj *kontekstualnih* elemenata ukazao je još Aristotel, tvrdeći da besednik mora da vodi računa o vremenu, mestu i publici³.

Uprkos pomenutoj razlici u vrsti besede, treba da naglasimo kako su predmet naše analize istovrsni delovi govora koji se ubrajaju u svečano besedništvo, i to njegova podvrsta *vituperatio*. Svako kuđenje (*vituperatio*) zasniva se na izlaganju o manama (*vitia*) osobe koja je meta napada. Takvo izlaganje temelji se na različitim toposima; o njima ćemo kasnije govoriti.

2 Položaj i struktura dveju invektiva

Pre svega, treba primetiti da je u ova dva govora, uprkos njihovoj različitoj dužini, Ciceron napao konzule gotovo na istom mestu; to je deo govora koji se naziva *narratio* (izlaganje predmeta) i koji se često prepliće sa *argumentatio, probatio* (dokazivanje). Međutim, u Ciceronovom tretiranju iste građe postoje i neke razlike. U dužem govoru *Pro Sestio* Ciceron je, procentualno gledajući, ovoj temi posvetio manje prostora. Invektive protiv konzula u prvom govoru čine približno petinu celog govora, dok u drugom govoru zauzimaju svega osminu.

konzul 58. g. zajedno sa svojim kolegom Pizonom pomogao je Klodiju da istera Cicerona iz Rima. Za uzvrat, prema posebnom Klodijevom zakonu, dobio je na upravu provinciju Siriju. Dok je upravljao Sirijom, došao je u sukob sa rimskim vitezovima (*publicani*) jer je nametnuo više poreske stope i tako se bogatio. U Egiptu je vratio na presto Ptolemeja XII Auleta koji mu je za to platio 10 000 talenata. Interveniso je i u Judeji u dogovoru sa Antipatrom, uticajnim političarem u tom regionu. Budući da je prekršio nekoliko zakona i imao moćne neprijatelje, po povratku u Rim optužen je i osuđen (iako ga je branio sam Ciceron). Otišao je u progonstvo 54. g. Cezar ga je pozvao natrag, a Gabinije je ratovao pod njegovom komandom u Iliriji. Umro je u Saloni 47. g. — *L. Calpurnius Piso Caesonius*, zahvaljujući svojim prijateljskim odnosima sa trijumvirima, pre svega, zbog braka svoje ćerke Kalpurnije i Cezara, dobio je konzulat 58. g. Ciceronove molbe za pomoć on nije tako osorno odbio kao Gabinije, nego ga je savetovao da napusti Rim, a svoju pasivnost objašnjavao je solidarnošću sa svojim kolegom (koji je bio u dugovima, pa je svoj finansijski položaj trebalo da popravi upravom nad bogatom provincijom).

³ Aristotel, *Retorika*, I, 31, 1.

To treba pripisati različitim tzv. *genetičkim* faktorima⁴, kao i ograničenosti same teme. Okolnosti u kojima je govorena beseda *Pro Sestio* nalagala je da se Ciceron pozabavi ozbiljnije (nego što je to učinio u govoru *Post reditum in senatu*) većim brojem političkih ličnosti, a Gabinije i Pizon bili su samo dva od mnogih neprijatelja koje je trebalo napasti. Budući da je Ciceron u govoru *Pro Sestio* u velikoj meri koristio istu leksiku, pa čak često i iste sintagme kao u govoru *Post reditum in senatu* (što naš prikaz treba da pokaže), može se naslutiti kako, s obzirom da značaj teme to nije nalagao, autor nije želeo suviše da proširuje, niti da menja svoje izlaganje o konzulima. Ipak, u govoru *Pro Sestio* on je uvrstio i novi sadržaj; to su dva odeljka u drugoj polovini govora, koja su posvećena Gabinijevoj i Pizonovoj prokonzularnoj upravi u provincijama. Ovi odeljci neće biti predmet naše analize.

U okviru dela besede koji je posvetio napadu na Gabinija i Pizona Ciceron je građu rasporedio na sledeći način. U govoru *Post reditum in senatu* prvo je napao oba konzula zajedno, a potom pojedinačno – Gabinija, pa Pizona. Praktično, možemo reći da u ovom govoru imamo tri odvojene invektive, jednu za drugom. Napad na Gabinija i Pizona ovde se završava rečenicom koja se ponovo odnosi na oba konzula i time se zaokružuje celina. Govor *Pro Sestio* je, hronološki gledano, drugi, pa je činjenica da je autor pred sobom već imao neki materijal (tj. prvi govor) imala dve konsekvence. Prvo, Ciceron nije mogao, ili hteo, da se odupre »prepisivanju« reči, pa i čitavih rečenica. Drugo, u obradi iste teme bilo je neophodno uneti i izvesne novine. Pored toga, zahvaljujući svojoj nameni, ovaj govor morao je biti duži i komplikovanije strukture. U okviru dela govora koji je posvećen Gabiniju i Pizonu ovde se mogu uočiti sledeće celine: prva, koja predstavlja napad na oba konzula zajedno, druga, gde Ciceron naizmenično napada čas Gabinija, čas Pizona, i treća, u kojoj se on ponovo obrušio na oba konzula istovremeno.

⁴ Ž. Ženet, *Umetničko delo*, Svetovi, Novi Sad, 1998, s. 169. Genetičke okolnosti su uzroci i uslovi nastanka umetničkog dela.

3 Invektive protiv oba konzula

3.1. Elementi Ciceronovog retorskog postupka

Sledeći odlomci predstavljaju početak invektiva protiv konzula Gabinija i Pizona u govorima *Post reditum in senatu* i *Pro Sestio*; u njima nalazimo retorske postupke karakteristične za Ciceronov jezički izraz:

(*Post reditum in senatu*, IV, 10) ...**non consules, sed mercatores** provinciarum ac **venditores** vestrae dignitatis; ...qui me duo scellaritissimi post hominum memoriam **non consules, sed latrones** non modo deseruerunt, oppugnarunt, omni auxilio **non** solum suo, **sed** etiam vestro ceterorumque ordinum spoliatum esse voluerunt.

(*Pro Sestio*, VII, 17) **Consules?** Hocine ut ego nomine appellem **eversores** huius imperii, **proditores** vestrae dignitatis, **hostes** bonorum omnium...

U prvom citiranom odlomku Ciceron je upotrebio ponavljanje (*repetitio*) kao retorsko sredstvo (tri puta je ponovljeno *non... sed* i ponovljena je sintagma *non consules*). U vezi s tim možemo reći da se radi o anafori i antitezi (*non consules, sed mercatores*). Budući da se reči *mercatores* i *venditores* završavaju istim glasovima, prisutni su i aliteracija i asonanca (u okviru epifore). Potom, primećujemo da su sve ove stilske figure u funkciji simetrije rečeničnog perioda, pri čemu možemo uočiti i postepeno produžavanje poslednjih delova perioda. Ako posmatramo npr. prvi deo citiranog odlomka (*non consules, sed mercatores provinciarum ac venditores vestrae dignitatis*), primetićemo da se on može podeliti na tri celine (tzv. trikolon), od kojih je poslednja celina najduža; to je tzv. *tricolon crescendo*⁵. Takođe, treba uporediti dužinu te prve rečenice s onim što je dalje navedeno. Ponovljenom sintagmom *non consules* naglašeno je da taj nastavak predstavlja drugi deo iste celine, ali znatno duži. To je u skladu sa opšte poznatim principom da poslednji članovi nekog rečeničnog perioda treba da budu duži od ostalih⁶. U drugom citiranom odlomku takođe uočavamo trikolon sa semantičkom gradacijom: *eversores–proditores–hostes*. Gradacijski su poređani i genitivi imenica koje stoje uz date lekseme: *huius imperii–vestrae dignitatis–bonorum omnium*. Ciceron je ovde pojmove

⁵ L.P. Wilkinson, *Golden Latin Artistry*, Cambridge, 1963, p. 184.

⁶ Ibid, p. 175.

poređao gradacijski – prema važnosti: *imperium consulis, dignitas senatus, boni omnes*. Stoga, možda bismo mogli da zaključimo kako je autor na ovom mestu gotovo neopaženo »provukao« svoje poimanje rimske države onakve kakva je bila, odnosno kakva je on želeo da bude.

3.2. CONSULES?

3.2.1. Uvodne napomene

CONSULES? je *stilema*⁷ kojom Ciceron započinje invektivu protiv konzula Gabinija i Pizona u govoru *Pro Sestio*. Data leksema postaje stilema upravo zahvaljujući ortografskom ilokucijskom znaku koji je prati i koji je njen neodvojivi deo; bez tog znaka ona ne bi imala specifičnu metafunkciju i metasemiju.

U samo ovoj jednoj reči Ciceron je spojio dva omiljena retorska sredstva – retorsko pitanje i ironiju, i time postigao izvanredan efekat.

3.2.2. Antičko retorsko načelo kratkoće

Razloge zbog kojih je izlaganje o konzulima u govoru *Pro Sestio* Ciceron počeo baš na ovakav način treba tražiti na više strana. Prvo što čitaocu pada u oči (a sigurno nije bilo nevažno ni za utisak koji je o ovome imao slušalac, iako se radi o dva različita medijuma komunikacije) jeste *kratkoća*, sažetost iskaza. *Kratkoća* je jedno od osnovnih načela koja su u antičkim retorskim udžbenicima preporučivana retorici u sastavljanju beseda. *Brevitas* se ubrajala u *virtutes narrationis*, što vidimo i u Ciceronovim retorskim delima, i kod Kvintilijana⁸.

Kratkoćom i jasnošću u antici se posebno odlikovao aticistički besednički stil, nasuprot azijskom, koji je bio poznat po uzvišenom i bombastičnom jeziku.

Pojedini Ciceronovi savremenici, pristalice aticističkog pravca, napadali su Cicerona zbog njegovih dugih rečeničkih perioda i smatrali su ga predstavnikom azijskog pravca. On sam u različitim prilikama

⁷ R. Simić, *Opšta statistika*, Beograd, 1998, s. 26. »Po uzoru na strukturalističke pojmove *fonema* i *grafema* J. Mistrik uvidi i pojam *stilema* (osnovna jedinica stila – reč, rečenica ili deo teksta)«.

⁸ Cic. *De Or.* II, 326; Quint. *Inst. Orat.* IV, 2, 32.

pokušavao je da se oslobodi takvog etiketiranja i da objasni, obrazloži i opiše svoj retorski postupak za koji je smatrao da stoji negde između dva pomenuta stila (kao što je bio slučaj sa rodskim stilom)⁹. Ovakvo podrobno izlaganje o sopstvenom retorskom stilu jedinstveno je u antici i predstavlja zametke *autovalorizacije* kojoj često pribegavaju moderni autori. Antičkom retorskom načelu kratkoće analogan je moderan postulat *ekonomičnosti jezika*¹⁰.

3.2.3. Povlašćeni položaj imenice i reči

U našem primeru odsustvo predikacije u finitnom glagolskom obliku upućuje na autorovu intenciju da jezgrovitosti postigne što jači efekat. To istovremeno implicitno ukazuje na Ciceronovo prihvatanje, još od Aristotela ustanovljenog principa da među delovima elokucije¹¹ (*elocutio* – umetnički izraz i stilsko uobličavanje besede, treći od pet propisanih retorskih postupaka koji se nalaze u antičkim retorskim priručnicima) imenice imaju povlašćeni položaj i da predstavljaju ono što moderni istraživači nazivaju *semantičko jezgro*. Kritike takvog shvatanja pojaviće se tek u moderno doba. Pravu punocu datog iskaza možemo da sagledamo samo ako ga stavimo u širi kontekst, ako ga sagledamo iz perspektive *diskursa*. Upotreba ove stileme razbija granice koje nameće, od Aristotela ustanovljeno, a i u novijoj nauci često prihvatano, uzimanje *reči* za jedinicu jezičkog proučavanja¹².

3.2.4 Pronuntiatio actioque

Na ovom mestu nameće se potreba da razjasnimo prirodu ilokucijskog elementa koji smo ranije pomenuli. Ako se na čas stavimo u ulogu primaoca – slušaoca, za kojeg je ova beseda predstavljala *govorni čin*, uz sagledavanje genetičkih faktora i kontekstualnih elemenata, dobijamo jasniju sliku o tome koji su ilokucijski, neverbalni elementi pratili izgovor reči »consules«. Još je Aristotel ukazao na tri

⁹ Cic. *Brut.* XII, 51.

¹⁰ R. Bugarski, *Jezik i lingvistika*, Nolit, Beograd, 1972, s. 194.

¹¹ Aristotel navodi delove elokucije: slovo, slog, veznik, član, imenica, glagol, padež, lokucija (logos). *Poetika*, 1456 b 20–21.

¹² Paul Ricoeur, *Živa metafora*, GZH, Zagreb, 1981, s. 5.

ključna faktora koji utiču na kvalitet *pronuntiatio*: jačina glasa, intonacija i ritam¹³. Pretpostavljamo da je Ciceron ovu leksemu izgovorio snažnim glasom, visokim tonom i uz značajnu (tzv. dramsku) pauzu. Možemo samo da naslutimo u kojoj meri je ovde sam način izgovora, tj. njegovi neverbalni elementi¹⁴, uticao na recepciju poruke i njenu efikacijnost¹⁵. Umesto svih navedenih neverbalnih elemenata koji su bili deo *pronuntiatio*, primaocu-čitaocu ostaje samo jedan ortografski znak (znak pitanja) kao ilokucijski element koji treba da mu dočara raspoloženje i nameru autora, tj. da pojača semantičko dejstvo lekseme.

Na razliku između usmenog i pismenog izražavanja ukazao je još Aristotel¹⁶. On ukazuje da stil pisanih beseda mora biti određeniji (tj. da se više pažnje posveti jasnoći) pošto je lišen dragocenih elemenata neverbalne komunikacije. Takođe, on dalje navodi da besede namenjene slušaocima kada se čitaju deluju prosto, a besede namenjene čitaocima kada se usmeno izgovaraju zvuče suvoparno. Potom, ukazao je i na važan element usmenog izražavanja – ekspresivnost. Stoga, javno čitanje besede upoređuje sa glumačkim zanatom¹⁷. Treba imati u vidu da su oba Ciceronova govora bila namenjena slušaocima. Međutim, zna se da je postojala pisana verzija govora *Post reditum in senatu* pre nego što je on bio izgovoren pred publikom, pa ne čudi da se ovako ekspresivna rečenica nije našla u njemu, već u drugom govoru.

O značaju sugestivnog izlaganja besede za kvalitet njene recepcije govori i sam Ciceron¹⁸. Kvintilijan je, takođe, pisao o nepodudarnosti između čitanja i slušanja neke besede, naglašavajući da je prilikom čit-

¹³ Arist. *Ret.* III, 1, 4.

¹⁴ Kako smo videli, značaj neverbalnih elemenata u govoru shvatan je je još u antici, a najnovija naučna istraživanja pokazuju da se svega 20% komunikacije među ljudima odvija rečima.

¹⁵ Simić, s. 23.

¹⁶ Arist. *Ret.* III, 12, 2.

¹⁷ Ibid, III, 1, 4.

¹⁸ Cic. *De opt. Gen.* IV, 15.

tanja kritičko rasuđivanje staloženije¹⁹. On, kao i Ciceron, navodi Demostenovo mišljenje da je izlaganje najvažniji element govorništva²⁰.

3.2.5. Parcelacija rečenice

Leksema (tj. stilema), koju smo uzeli u razmatranje, predstavlja nepotpunu rečenicu. Budući da se ova rečenica može nazvati bezglagolskom (zbog odsustva predikacije u finitnom glagolskom obliku), ona spada u tip rečenica bez razvijenih glavnih delova.

Novija lingvistička teorija ovakav postupak u organizovanju rečeničnog sadržaja, kojim se krše tradicionalni principi konstituisanja rečenice, naziva *parcelacijom*²¹. Radi se o svojevrsnom intonacionom i pozicionom izdvajanju (samim tim i isticanju) jezičke jedinice koja na logičkom planu i dalje predstavlja deo smisla celine, u odnosu na koju se intonaciono i poziciono jezički autonomizovala. Intonaciono parcelisanje date lekseme ogleda se u njenom interjunktornom položaju (između dva znaka interpunkcije), a poziciono u sintaksičkoj postpoziciji. Ova naša leksema primer je »prividno parcelisanog« nominativnog oblika imenice.

Rečenični sadržaj drastično je redukovan i sveden na jedan jedini rečenični konstituent »koji, na taj način, postaje poziciono, intonaciono i informaciono potpuno autonoman«²². Transformacionim testom lako bismo utvrdili da ovaj nominativni iskaz, u stvari, pripada leksičkom jezgru predikata. Da se u ovom slučaju Ciceron odlučio za dužu, klasičnu rečenicu, ova rečenica mogla bi da glasi: ***Zar su to konzuli?*** Ovakva parcelizacija centralnih sintaksičkih funkcija, subjekatskih ili predikatskih konstituenata ukazuje na apozicijski karakter, tj. na funkciju dodatnog denotiranja semantičkog sadržaja. U našem slučaju, radi se o sredstvu za ukazivanje na ironično značenje lekseme i za pojačavanje emotivnog naboja kod slušalaca.

¹⁹ Quint. X, 1, 17.

²⁰ Ibid, XI, 3, 6.

²¹ M. Radovanović, *Spisi iz sintakse i semantike*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Sremski Karlovci, Dobra Vest – Novi Sad, 1990, s. 118.

²² Ibid, s. 120.

3.2.6. Ironija

Čini nam se važnim da iznesemo svoj sud o Ciceronovoj odluci da u govoru *Pro Sestio* izlaganje o konzulima započne posluživši se ironijom. Na početku, umesno je naglasiti da je ovo jedno od retkih mesta na kojima je Ciceron primenio ironiju u napadu na konzule u ovom govoru. Nasuprot tome, on vrlo često pribegava ironiji pri obradi iste teme u govoru *Post reditum in senatu*. Ironija je nezaobilazna figura u svečanom besedništvu kojem govor *Post reditum in senatu* pripada, za razliku od sudskog govora *Pro Sestio* (time se može objasniti njena mnogo češća upotreba u prvom nego u drugom govoru). Ironija uspešno odgovara većitim retorskim zahtevima – dokazati, zabaviti i upravljati voljom slušalaca. Sam Ciceron navodi kako govornik ima zadatak da ispuni ove tri funkcije²³.

Aristotel je tvrdio da se osnovni zadatak retorike sastoji u iznalaženju uverljivog²⁴. Takođe, upravljanje osećanjima, tj. raspoloženjima slušalaca on ubraja u tehničke metode uveravanja²⁵ (nasuprot atehničkim metodama, tehničke zavise od veštine besednika) i u vezi sa tim navodi smeh kao jedan od toposa kojima se postiže ugodnost, zadovoljstvo slušalaca. Posle Cicerona, Kvintilijan je jasno ukazao da se figure za pojačavanje emocija uglavnom temelje na pretvaranju (*simulatio*), a ironija se zasniva na pretvaranju²⁶. Sada je vreme da odgovorimo na gore postavljeno pitanje: Zašto je svoj napad na konzule u govoru *Pro Sestio* Ciceron započeo baš ironijom? Ovim postupkom on je pokazao kako mu je bilo izuzetno stalo da odmah na početku pridobije naklonost slušalaca, a znao je da je najlakši način za to – humor, tj. njegov specifičan oblik – ironija. Ne treba zaboraviti da smeh ima društveno značenje i da je Ciceron podrazumevao da se obraća ljudima koji dele njegova moralna načela i životne navike²⁷. Pošto znamo u kom je kontekstu upotrebljena reč *consules*, možemo

²³ Cic. *De Or.* LXXI, 237.

²⁴ Arist. *Ret.* I, 1, 14.

²⁵ Ibid, I, 2, 3.

²⁶ Quint. IX, 2, 26.

²⁷ A. Bergson, *Smeh*, preveo Srećko Džamonja, Lapis, Beograd, 1993, s. 12.

ustvrditi da je reč o stilskoj figuri antifrazi, u kojoj se značenje neke reči potencira do potpunog izokretanja u svoju suprotnost²⁸.

Stilema CONSULES? na granici je između ekonomičnosti, koja gotovo ide do stilske neutralizacije, s jedne, i stilizacije dovedene do krajnosti, s druge strane. Svojom jezgrovitosti ona odgovara zahtevu ekonomičnosti, a svojom efikacijom odgovara zahtevima ugađenog retorskog izražavanja.

3.3. *Mercatores et proditores*

Pitanje *Consules?* u govoru *Post reditum in senatu* nije postavljeno, već je u ovom govoru napad na konzule Ciceron počeo sledećim rečima:

*Non consules sed **mercatores** provinciarum et **venditores** vestrae dignitatis.*

Neposredno posle već citirane upitne rečenice u govoru *Pro Sestio* sledi odgovor:

*Hocine ut ego nomine appellem, **eversores** huius imperii, **proditores** vestrae dignitatis, **hostes** bonorum omnium.*

Sve podvučene reči su metafore nastale amplifikacijom (preuveličavanjem), i stoga predstavljaju hiperbole. Takođe, sve četiri reči su *nomina agentis* sa sufiksom *-tor*.

3.3.1. Nepopularna zanimanja

Reči *mercatores* (trgovci) i *venditores* (prodavci, preprodavci), koje su upotrebljene u prvom govoru, semantički su srodne, odnose se na slična zanimanja. U drugom govoru Ciceron koristi mnogo jače izraze, karakteristične za jezik političara: *eversores* (rušitelji), *proditores* (izdajnici) i *hostes* (neprijatelji). Uzroke ovakve varijabilnosti možda možemo naći u različitim konceptualnim elementima, tj. žanrovskoj uslovljenosti ova dva govora (prvi pripada pohvalnom besedništvu, a drugi sudskom) i, s tim u vezi, intencijama autora. Prvi govor, budući da je predstavljao hvalospev samom Ciceronu i senatorima, i da ga je Ciceron govorio u svečanoj, ali i srdačnoj atmosferi (računjući na

²⁸ V. E. R. Kurcijus, *Evropska književnost i latinski srednji vek*, Srpska književna zajednica, Beograd, 1996, s. 684.

naklonost i uzbuđenost slušalaca), mogao je da sadrži ovakve, nešto blaže, izraze sa jakom ironičnom notom. Nasuprot tome, drugi govor, budući da je predstavljao odbranu Ciceronovog prijatelja Sestija na sudu, zahtevao je oštiri i direktniji napad na protivnike.

Viši slojevi rimskog društva prezriv stav prema zanatima nasledili su od Grka. Smatralo se da fizički poslovi, svojstveni oslobođenima i robovima, negativno utiču na telo i um²⁹.

U Rimu su zanatlije imale svoja udruženja *collegia*. Većinu članova činili su oslobođenici, a bilo je i robova. U Ciceronovo doba *collegia* su bila uključena u izbore i druge političke aktivnosti. Mnoga takva udruženja ukinuta su 64.god, a Ciceronov neprijatelj narodni tribun Klodije ih je u jednom trenutku obnovio, što je bilo u skladu sa njegovom demagoškom misijom. Kao pripadnik rimske elite i zastupnik interesa optimata Ciceron je, naravno, imao negativan stav prema *collegia*, o čemu imamo svedočanstvo i u govoru *Post reditum in senatu* (XIII, 33).

Metaforu sličnu ovim Ciceron će upotrebiti još jedanput u govoru *Post reditum in senatu*, u okviru invektive protiv Gabinija (VI, 13). Na tom mestu Gabiniju je nadenut atribut *saltator* (igrač, plesač).

3.3.2. Metafora

Kao u odeljku *Ironija*, tako i u ovom odeljku neće biti reči samo o gore citiranim metaforama, već ćemo izneti i nekoliko napomena o metafori uopšte.

Iako je česta upotreba figura odlika poezije, treba napomenuti da se metafore ubrajaju u jezičke univerzalije (tj. da su svojstvene svim jezicima sveta u svim kontekstima).

U zapadnoj misli Aristotel je postavio temelje razmatranja o metafori. U *Poetici* (1457 b 6–9) i *Retorici* (III, 2,1, sq) on kaže: »Metafora je **prenošenje** na neku stvar **imena** koje označava drugu stvar...«. Sama reč *metafora* je metaforična jer je uzeta iz jednog reda koji nije red jezika. Kao što znamo, *φορά* je vrsta promene – promena mesta³⁰.

²⁹ Ksenofont, *Ekonomija*, 4, 2–3. Aristotel, *Politika*, 1281b1–3.

³⁰ Aristotel, *Fizika*, III, 1, 201a15.

Treba naglasiti da se kod Aristotela reč *metafora* proteže na sve transpozicije termina, tako da se time utire put razmišljanju modernih istraživača o figuri kao takvoj. Kao što smo već napomenuli u odeljku *Povlašćeni položaj imenice i reči* Aristotel je zaslužan za shvatanje reči, tj. imenice kao osnovne semantičke jedinice. To se odnosilo i na metaforu, što se iz definicije metafore vidi. Međutim, upravo na temelju Aristotelove teze da se metafora zasniva na sličnosti, u novije doba došlo se do zaključka da ne samo imenice, već i pridevi, glagoli, sve vrste reči spadaju u njeno područje³¹. To vidimo i iz našeg primera; upotrebi imenice *proditores* u govoru *Pro Sestio* analogna je upotreba glagola *prodere* u govoru *Post reditum in senatu*.

Latinski termin za metaforu predstavlja doslovan prevod sa grčkog *translatio* (prenošenje). Veoma ilustrativne misli o metafori nalazimo kod Kvintilijana: *Nam et saepe plurimum lucis adfert ipsa translatio* (V, 14, 34); *Translatio quoque in qua vel maximus est orationis ornatus* (VIII, 2, 6); *cum frequentissimus est tum longe pulcherrimus* (VIII, 6, 4). Primećujemo da prvi citat po značenju stoji gotovo nasuprot druga dva citirana mesta. U drugom i trećem citatu nalazimo ono što smo i očekivali, metafora se, kao i svaka druga stilska figura, tretira kao *ukras* besede. Međutim, u prvom citatu akcenat nije na njenoj »lepoti«, već na tome da se njome na novi, kvalitetniji način opisuje stvarnost. Stoga, moderni istraživači (hermeneutičke orijentacije) govore o *metaforičkoj istini*³².

4 Invektive protiv Gabinija u oba govora

Pre nego što pređemo na detaljniju analizu Ciceronovih invektiva protiv svakog konzula ponaosob, smatramo da treba ponoviti činjenicu da je posle napada na oba konzula zajedno, kojima započinju invektive protiv konzula u oba govora, Ciceron različito postupio. U prvom, kraćem, govoru on se prvo obrušio na Gabinija, pa je tek onda, pošto je izrekao celu invektivu protiv njega, prešao u napad na Pizona. Nasuprot tome, u drugom govoru napadao je Gabinija i Pizona naizmenično (čas jednog, čas drugog).

³¹ Ricoeur, s. 68.

³² Ibid, s. 8.

U prilog sistematičnosti, držaćemo se one strukture koju je Ciceron primenio u prvom govoru. Sledeći odlomci iz oba govora tiču se isključivo napada na Gabinija. Takođe, radi preglednosti citiraćemo prvo odlomke iz govora *Post reditum in senatu*, a onda one delove govora *Pro Sestio* koji su sa ovima po nečemu slični, tj. odlomke koji se tematski i leksički podudaraju.

Delovi govora *Post reditum in senatu* koji se odnose na Gabinija, a kojih nema u govoru *Pro Sestio* biće obrađeni na kraju našeg rada.

4.1. Uvodna rečenica

Rečenica kojom je Ciceron u prvom govoru započeo invektivu protiv Gabinija glasi:

(Post reditum in senatu, IV, 10) Quorum alter tamen neque me neque quemquam fefellit.

U drugom govoru napad na Gabinija autor je počeo nešto drugačije (to ćemo kasnije citirati), ali kada se u drugom navratu obrušio na Gabinija to je učinio sledećim rečima:

(Pro Sestio, IX, 20) Atque eorum alter fefellit neminem.

Upoređujući dve gore navedene rečenice uočavamo da su one gotovo identične. Ipak, navešćemo i neke razlike i pokušaćemo da ih objasnimo. Prvo, postoji razlika u izražavanju objekta iako se i tu, u stvari, radi o leksičkoj varijaciji istog semantičkog sadržaja. Jasno je da je u drugoj rečenici objekat kraći (sastoji se od samo jedne reči), čime je i rečenica postala kraća, iskazana na ekonomičniji način. U prvom slučaju objekat se sastoji od četiri reči, s tim da se leksema *neque* pojavljuje dva puta. Tim ponavljanjem dobijena je stilska figura anafora i objekat je podeljen na dva dela: *neque me* i *neque quemquam*. Uočavamo da je drugi deo objekta duži, u skladu sa ranije pomenutim principom o dužini poslednjeg člana jezičke celine. Potom, napominjemo da je upotrebom lekseme *neminem* u drugom govoru Ciceron izbegao da navede ličnu zamenicu za prvo lice jednine, kako je to učinio u prvom govoru. Time je autor u drugom govoru ispoljio težnju za *bezličnim* (prividno objektivnijim) izražavanjem, poželjnim u sudskom besedništvu. Objašnjenje za upotrebu tih retorskih sredstava u prvom i njihovo odsustvo u drugom govoru treba tražiti u

žanrovskom razlikovanju ovih govora. Prvi govor pripada epideiktikom besedništvu za koje je karakteristična (čak i poželjna) česta upotreba stilskih figura, što su uočili još antički autori. Stoga, možemo reći da je epideiktiko besedništvo bliže poeziji od druge dve vrste govorništva³³. Retorski ukrasi ne smeju da budu suviše upadljivi u sudskom besedništvu, kojem pripada drugi govor. Drugo, obratimo pažnju na položaj predikata u drugoj, kraćoj rečenici. Vidimo da se on ne nalazi na uobičajenom poslednjem mestu, kao u prvoj rečenici. Čime možemo objasniti ovo odstupanje? Jedino objašnjenje nalazimo u (još u antici) uočenoj Ciceronovoj tendenciji da rečenične periode završava na nekoliko ustaljenih načina, koji su određeni kvantitetom poslednjih slogova. Da bi završetak perioda bio u skladu sa tim modelima, Ciceron često pribegava neuobičajenom redu reči i koristi hiperbaton³⁴. Raspored kvantiteta poslednjih slogova u rečenici je sledeći: – ◡ – – ◡ – ◡. Da je red reči bio: *Atque eorum alter neminem fefellit*, ne bismo imali primer klasičnog Ciceronovog završetka. Raspored dužina poslednjih slogova tada bi bio ovakav: – ◡ ◡ – ◡ – ◡.

4.2. *Aetas*

U govoru *Post reditum in senatu* posle uvodnog iskaza Ciceron se svom žestinom obrušava na konzula Gabinija. Prvo o čemu slušaoci dobijaju obaveštenje jeste Gabinijeva mladost (*aetas*):

Quis enim ullam ullius boni spem haberet in eo cuius primum tempus aetatis palam fuisset ad omnis libidines divulgatum? (V, 11)

Aetas je jedan od antičkih toposa (*loci*)³⁵ prigodan za pisanje o nekoj osobi, bilo da je prikazemo u pozitivnom, bilo u negativnom svetlu.

³³ Wilkinson, p. 173.

³⁴ Ibid, p. 156.

³⁵ V. T. Fiveg, *Topika i jurisprudencija*, Nolit, Beograd, 1987, s. 46, citira E. R. Kurcijusa: »u krugu književnih problema toposi znače tačke gledišta koje se uvek iznova vraćaju, stalne teme, najzad, opšte upotrebljivi klišeji... Topika, danas tako nepoznata, bila je magična zaliha«.

Ciceron je uglavnom dosledno poštovao pravilo da se ovaj topos stavi na početak napada ili pohvale. On je to primenio i u samom govoru *Pro Sestio* kada je na početku besede navodio pojedine biografske podatke u vezi sa Sestijem³⁶; tada je ovaj topos primenjen u pozitivnom kontekstu, u okviru pohvale Sestija. U citiranoj rečenici upotrebljen je hiperbaton, o kojem smo već govorili. Tako je Ciceron ponovo završio period na njemu svojstven način.

U govoru *Pro Sestio* napad na Gabinija Ciceron počinje sledećim rečima:

Alter unguentis affluens, calamistrata coma, despiciens conscios stuprorum ac veteres vexatores aetatulae suae...(VIII, 18)

Prvo što primećujemo jeste da je umesto reči *aetas* Ciceron ovde upotrebio deminutiv *aetatula*, uz ironičan, pejorativan prizvuk. Drugo, podsećamo da je invektiva protiv Gabinija u prvom govoru počela uvodnom rečenicom, a da je u drugom govoru, kao što vidimo, Ciceron primenio načelo *in medias res*, da bi tek kasnije (u drugom navratu) ostavio prostora za već citiranu uvodnu misao.

Ovakav početak invektive protiv Gabinija u drugom govoru daleko je ekspresivniji, ne daje slušaocu (čitaocu) vremena da se pripremi. Međutim, ovde nije više akcenat na antičkom toposu *aetas* (iako se on pominje u deminutivskom obliku), kao što je to bilo u prvom govoru, već na Gabinijevom spoljašnjem izgledu. Prve reči su: *unguentis affluens, calamistrata coma*. Ova promena misaone intonacije udružena sa pomenutim deminutivom celom iskazu daje komičnu notu. Francuski nobelovac Bergson je svojevremeno o tome rekao: «Komična je svaka sporedna radnja koja skreće našu pažnju na spoljašnji izgled... Čim se pojavi briga za telo, postoji opasnost od prodora komičnog. Zato tragički junaci ne piju, ne jedu...»³⁷. Stoga, možemo reći da je u ovoj prvoj rečenici Ciceron spojio dva toposa – mladosti i lepote (*forma*), koji će ostati aktuelni sve do danas³⁸. Aristotel lepotu ubraja u

³⁶ Cic. *Pro Sest.* III, 6 sq.

³⁷ Bergson, s. 39.

³⁸ Danas najuočljivije primere toposa *lepote* i *mladosti* možemo videti u reklamama (advertising).

delove sreće (pored plemenitog porekla, bogatstva, slave, i dr)³⁹. Još od helenističkog doba u epideiktičkim besedama korišćen je sledeći niz osobina: *genus, forma, virtus*⁴⁰. O podeli toposa na one koje se odnose na *animus* i na one koje se odnose na *corpus* biće reči kasnije, u okviru analize invektiva protiv Pizona.

Ovaj u izvesnoj meri »ispremeštan« redosled izlaganja o Gabiniju u govoru *Pro Sestio* ne bi trebalo pripisati slučajnosti. Sva izneta zapažanja idu u prilog zaključku da je napad na Gabinija u prvom govoru oštrij nego u drugom. Na ovom mestu dovoljno je da primetimo kako na početku invektiva protiv Gabinija u ova dva govora Ciceron nije postupio na isti način. Početak napada na Gabinija u drugom govoru ima crte komičnog (tačnije – satire), dok u prvom govoru toga uopšte nema, Ciceronovo izlaganje tu ima izrazito ozbiljan i oštar ton.

4.3. *Civitas et auctoritas*

U ovom odeljku predmet naše analize biće dva odlomka iz oba govora, koji predstavljaju tipične primere Ciceronove izvanredne *evidentia* (živo prikazivanje) ili, kazano Ciceronovim rečnikom, *sub oculos subiectio*⁴¹:

(*Post reditum in senatu*, VI, 13) *Cum vero in circo Flaminio non a tribuno plebis consul in contionem, sed a latrone archipirata productus esset, primum processit, qua auctoritate vir, vini, somni, stupri plenus, madenti coma, composito capillo, gravibus oculis, fluentibus buccis: pressa voce et temulenta, quod in civis indemnatos esset animadversum, id sibi dixit gravis auctor vehementissime displicere. Ubi nobis haec auctoritas tam diu tanta latuit? Cur in lustris et helluationibus huius calamistratis saltatoris tam eximia virtus tam diu cessavit?*

(*Pro Sestio*, IX, 20) *Quis enim clavum tanti imperii tenere et gubernacula rei publicae tractare in maximo cursu ac fluctibus posse arbitraretur hominem emersum subito ex diuturnis tenebris lustrorum ac stuprorum, vino, ganeis, lenociniis adulteriisque confectum.*

³⁹ Arist. *Ret.* I, 5, 4.

⁴⁰ Kurcijus, s. 301.

⁴¹ Quint. 7, 3, 61.

Najpre, primetićemo da se nekoliko leksema pojavljuje u oba govora (*vinum, lustrum, stuprum*). Međutim, važno je podvući i izvesne distinkcije.

4.3.1 Civitas – navis

Pre svega, pomenimo da citirani odlomak iz drugog govora predstavlja bezličnu rečenicu (*quis...arbitraretur*). Radi se o već pomenu-toj Ciceronovoj tendenciji, više izraženoj u ovom govoru, da se bezlično izražava gde god je to moguće.

U drugom govoru autor je upotrebio sledeće sintagme, kojih nema u prvom govoru: *clavum tanti imperii tenere et gubernacula rei publicae tractare*. Citirane sintagme mogle bi se zameniti izrazom: *rem publicam/navem regere*. Stoga, proizlazi da je Ciceron ovde na posredan način uveo metaforu brod-država. Smatra se da je tu metaforu u istoriji evropske književnosti prvi upotrebio grčki liričar Alkej. Kasnije, u grčkoj književnosti koristili su je elegičari, pisci tragedija, Platon i dr. Nautička metaforika prvobitno je spadala u poeziju, ali Ciceron je u više navrata koristi u svojim govorima⁴² i pismima. Posle njega, u rimskoj književnosti najpoznatiji primer njene upotrebe nalazi se u znamenitoj Horacijevoj odi, gde je ova tema razvijena u alegoriju⁴³. O istoj metafori nešto kasnije govoriće i Kvintilijan⁴⁴. Metafora brod-država ostaće popularna sve do modernog doba i često će služiti kao svojevrsan topos (*locus communis*) ne samo u književnosti, već i u drugim umetnostima, svakako i u politici.

Rimski pesnici imali su običaj da i pisanje nekog dela uporede sa plovidbom broda⁴⁵. Takvu upotrebu nautičke metaforike imamo kod Cicerona i Kvintilijana⁴⁶.

⁴² Cic. *Pro Sest.* 46. *Ad fam.* 12, 25, 5.

⁴³ Hor. *Carm.* I, 14.

⁴⁴ Quint. 8, 6, 44.

⁴⁵ Kurcijus, s. 214.

⁴⁶ Cic. *Tusc.* IV, 5, 9. Quint. – prooemium uz XII knj.

4.3.2 Auctoritas

Samo letimičan pogled dovoljan je da se uoči kako je Ciceron u govoru *Post reditum in senatu* izneo više detalja u vezi sa Gabinijevim izgledom, tj. da je datom opisu posvetio više prostora nego u drugom govoru, uprkos činjenici da je drugi govor duži. Ponovo se nameće već naveden zaključak da je Ciceron iz nekih razloga u drugom govoru »razblažio« oštrinu izraza u delovima koji se tiču Gabinija.

Naposletku, ovde ćemo se detaljnije pozabaviti upotrebom leksema *auctor* i *auctoritas* u govoru *Post reditum in senatu*. Te reči Ciceron ne upotrebljava pri napadu na Gabinija u svom drugom govoru. Pre svega, moramo da istaknemo da se leksema *auctoritas/auctor* (morfološka varijabilnost nema za posledicu semantičko razlikovanje, tj. u oba slučaja reč se odnosi na Gabinija) pojavljuje čak tri puta u okviru istog odlomka, u tri rečenice uzastopno. Sva tri puta ona predstavlja stilsku figuru ironiju ili antifrazu⁴⁷. *Repetitio* (ponavljanje) je jedno od retorskih sredstava kojima se utiče na slušaoca. O tome piše i Kvintilijan⁴⁸. Sintagmu *tam diu* Ciceron je ovde takođe upotrebio dva puta. Periodično ponavljanje predstavlja i jedan od trikova komedije⁴⁹. Time satirični pisac želi da, kako Bergson kaže, »uspava, uljuljka« našu maštu, da nas »hipnotiše«⁵⁰ i ubedi.

Sintagmu *gravis auctor* Ciceron nije upotrebio slučajno. Ona je obično imala značenje »pouzdan, siguran jemač«. Potom, reč *auctoritas* predstavlja *terminus technicus* i često se upotrebljavala zajedno sa rečju *senatus*. *Auctoritas senatus* značilo je »ugled, autoritet senata«, ponekad je i sama reč *auctoritas* označavala »senatsku odluku«.

Auctoritas je jedna od najvažnijih reči u Ciceronovom rečniku. U najvećem broju slučajeva on je upotrebljava doslovno, ona je kod njega rezervisana za rimske republikanske institucije – *senatus*, *consules* etc. Ironija baš i leži u tome što Ciceron tu reč ovde zaista pripisuje konzulu, ali takvom konzulu čiju konzulsku vlast i zvanje ne priznaje i kojeg odbija da nazove tim počasnim imenom. Efekat ironije pojačan je

⁴⁷ Vidi. bel. 26.

⁴⁸ Quint. 8, 6, 44.

⁴⁹ Bergson, s. 30.

⁵⁰ Ibid, s. 44.

upotrebom lične zamenice za prvo lice množine *nobis* (dativski oblik). Takođe, upotreba ove reči predstavlja svojevrsno poigravanje sa značenjem, u vezi sa auditorijumom pred kojim je ova beseda izgovorena. Ne zaboravimo da su publiku činili senatori, što vidimo već iz naslova (*Post reditum in senatu*).

Ugled je jedan od najvažnijih toposa, ne samo antičkog, već i srednjovekovnog i modernog sveta. O ovom toposu raspravljao je još Aristotel i ubrajao ga je u atehničke metode uveravanja⁵¹. Ciceron je od Grka preuzeo podelu na tehničke i atehničke metode uveravanja, tj. svrstavanje toposa (*loci*) u tehničku ili atehničku argumentaciju. U *Topici*, koju je napisao po ugledu na istoimeno Aristotelovo delo, Ciceron kaže: *Sed ex his locis in quibus argumenta inclusa sunt, alii in eo ipso de quo agitur haerent, alii assumuntur extrinsecus.* (*Top.* II, 8) Znači, prva vrsta toposa tesno je povezana sa samom stvari o kojoj se govori (to je tehnička argumentacija), a za drugu se argumenti dovlače spolja (atehnička argumentacija).

O toj drugoj grupi Ciceron dalje piše: *Quae autem assumuntur extrinsecus, ea maxime ex auctoritate ducuntur. Itaque Graeci talis argumentationes $\phi\tau\mu\epsilon\nu\omega\nu$ vocant.* (*Top.* IV, 24) Ciceron detaljno navodi i na koji način čovek postaje ugledan: *...auctoritatem aut natura aut tempus affert. Naturae auctoritas in virtute inest maxima...* (*Top.* XIX, 73). Iz svega navedenog sledi da je Ciceron rečima *auctoritas* i *virtus* na citiranom mestu iz govora *Post reditum in senatu* dodelio suprotna značenja od uobičajenog; reč je o *coincidentia oppositorum*.

Treba reći da su za Aristotela autoriteti bili grčki pisci i mislioci pre njega, za Cicerona je, pored ostalih, autoritet bio sam Aristotel (što Ciceron u više svojih dela i eksplicitno navodi), za Kvintilijana vrhovni autoritet bio je Ciceron itd. Imajući sve to u vidu, poznati nemački teoretičar pravne nauke T. Fieveg s pravom zaključuje: »...za topičku duhovnost Antike ugled je morao pružati fundamentalan argument«⁵².

Pozivanje na autoritete, ili, ako hoćemo da se izrazimo pravničkim rečnikom, *alegacija* predstavlja topos koji se zadržao do dana današnjeg u svim duhovnim sferama.

⁵¹ Arist. *Ret.* I, 2, 2.

⁵² Fieveg, s. 69.

5 Invektive protiv Pizona u oba Ciceronova govora

5.1. *Genus*

Genus (poreklo) je jedan od važnih i najčešće prvih elemenata koje, prema antičkim retorskim priručnicima, treba uvrstiti u svaku invektivu. Istovremeno, to je jedan od najviše korišćenih antičkih toposa.

Invektiva protiv Pizona u govoru *Post reditum in senatu* počinje ovim rečima:

Nam ille alter Caesoninus Calventius ab adulescentia versatus est in foro...(VI, 13)

Da bismo razumeli zašto je Ciceron ponovo pribegao manje uobičajenom redu reči, ne stavivši predikat na kraj rečenice, treba istaći da je u antici na strukturu završetka rečeničnog perioda, osim dužine poslednjih slogova, veliki uticaj imala i dužina samih reči⁵³. Smatralo se da kratke reči nisu pogodne za sam kraj rečeničnog perioda. U skladu s tim, bilo bi sasvim nepodesno datu rečenicu završiti sintagmom *versatus est*.

U istom govoru Ciceron se samo još jednom, i to na kratko, osvrnuo na Pizonovo poreklo:

...cognoram enim propter Pisonum adfinitatem quam longe hunc ab hoc genere cognatio materna Transalpini sanguinis abstulisset. (VII, 15)

Za razliku od tog gotovo uzgrednog pominjanja porekla u prvom govoru, izlaganju o Pizonovim precima u drugom govoru posvećena je mnogo veća pažnja. Međutim, osim te kvantitativne, postoji i daleko važnija kvalitativna razlika. Videli smo, u prvoj besedi Ciceron na oba gore citirana mesta govori samo o Pizonovom transalpskom poreklu, koje ima po majci. Nasuprot tome, u govoru *Pro Sestio* Pizonovo poreklo po majci navodi se samo jedanput, u jednoj sintagmi, dok je jedan ceo odlomak posvećen njegovom plemenitom poreklu po ocu. Budući da je taj odlomak interesantan iz više razloga, ovde ćemo ga navesti u celini:

Alter multos plane in omnes partes fefellit. Erat enim hominum opinioni nobilitate ipsa, blanda conciliatricula, commendatus. Omnes boni semper nobilitati favemus, et quia utile est rei publicae nobiles homines esse dignos maioribus suis, et quia valet apud nos clarorum hominum et bene de re publica

⁵³ Wilkinson, p. 239.

meritorum memoria etiam mortuorum. Quia tristem semper, quia taciturnum, quia subhorridum atque incultum videbant, et quod erat eo nomine ut ingenerata familiae frugalitas videretur, favebant, gaudebant et ad integritatem maiorum spe sua hominem vocabant materni generis obliti. (IX, 21)

Uočavamo da je prva rečenica ovog odlomka leksički i sintaksički slična rečenicama koje smo analizirali u odeljku *Uvodna rečenica*, u okviru analize invektiva protiv Gabinija. Radi preglednosti ovde ćemo ponovo navesti te rečenice:

(Post reditum in senatu, IV, 10) Quorum alter tamen neque me neque quemquam fefellit.

(Pro Sestio, IX, 20) Atque eorum alter fefellit neminem.

Subjekatski i predikatski deo sve tri rečenice potpuno je identičan, objekatski deo gore navedene rečenice, koja se odnosi na Pizona, semantički je suprotan od ovih dveju rečenica, koje se odnose na Gabinija. Stoga, i cela rečenica ima sasvim suprotan smisao od druge dve rečenice. Kao što je gore navedenu rečenicu koja se tiče Gabinija u govoru *Pro Sestio* Ciceron upotrebio tek kada se po drugi put obrušio na Gabinija, tako je i rečenica koja se odnosi na Pizona početak druge po redu invektive protiv Pizona u pomenutom govoru. Rečenicu koja se odnosi na Gabinija od one koja se odnosi na Pizona deli samo nekoliko redova (što se može videti i po brojevima kaputa). Moguće je da je Ciceronova izraženija težnja za simetričnim rasporedom građe u drugom govoru nametnula ovakav raspored.

Potom, želimo da ukažemo na dve sintagme iz druge rečenice gore navedenog odlomka: *hominum opinioni* i *nobilitate ipsa commendatus*. Prva od tih sintagmi vezana je za topos *auctoritas* o kojem smo govorili u okviru analize invektiva protiv Gabinija. Ovde ćemo navesti šta o »opštem mišljenju« (*hominum opinio*) kaže Ciceron u svojoj *Topici*: *...non recte fortasse, sed vulgi opinio mutari vix potest ad eamque omnia dirigunt et qui iudicant et qui existimant* (*Top. XIX, 73*).

Prema *opštem mišljenju*, koje je topos samo po sebi, a istovremeno je i nužan deo svakog drugog toposa⁵⁴, plemenito poreklo (*nobilitas*) bilo je u Rimu jedno od najvažnijih elemenata za građenje političke karijere.

⁵⁴ Vidi bel. 33.

Pripadnost nobilitetu svakoga je preporučivalo (*commendare*) za važne državne funkcije. Objašnjenje za takvo gledište daje upravo Ciceron u citiranom odlomku (*Omnes boni semper nobilitati favemus...*). Sintagme kojima se direktno aludira na Pizonovo aristokratsko poreklo po ocu su: *ingenerata familiae frugalitas* i *ad integritatem maiorum*.

Postavlja se pitanje zbog čega Ciceron u drugom govoru toliko prostora posvećuje izlaganju o Pizonovom plemenitom poreklu. Prvo, ne smemo smetnuti s uma da Ciceron nije pripadao rimskom nobilitetu, budući da potiče iz porodice rimskih vitezova. Stoga, za njega se nije moglo reći: *nobilitate ipsa commendatus*. Sve što je postigao treba pripisati njegovim ličnim sposobnostima. Znamo da je među pripadnicima najvišeg rimskog nobiliteta Ciceron imao atribut *homo novus*. Različit tretman pripadnika nobiliteta i onih koji to nisu u Ciceronu je sigurno izazivao izvesnu gorčinu. To se može videti i iz poznatog uputstva za kandidovanje na izborima *De petitione consulatus* čiji je autor verovatno Ciceronov brat Kvint. Istovremeno, u celoj ovoj priči o moralnom nevaljalstvu Pizona, pripadnika rimskog nobiliteta, možda možemo naći i tragove Ciceronovog likovanja. Čini se kao da bismo između redova mogli pročitati: »Iako je Pizon pripadnik nobiliteta, ne samo da državi nije koristan, nego joj je čak naneo veliku štetu«. Drugo, znamo da je Ciceron bio zagovornik ideje *concordia ordinum* – savez svih uglednih slojeva (ne isključivo pripadnika nobiliteta) rimskog društva, koji su bili spremni da se suprotstave svakom pokušaju rušenja državnog poretka. Glavna snaga tog zamišljenog saveza bili bi *boni* (lojalni građani), a njihovo jezgro trebalo bi da budu optimati i nobili, kao najistaknutiji predstavnici optimata. Osnovne elemente tog svog političkog programa Ciceron je prvi put javno izneo pet meseci posle svog progonstva, baš u besedi *Pro Sestio*, doduše u onom njenom delu koji se ne odnosi na Gabinija i Pizona⁵⁵. Stoga, zaključujemo da je Ciceron ovde, u prvoj polovini govora, samo najavio temu, koju će kasnije mnogo detaljnije obraditi i koja se, u stvari, provlači kroz ceo govor.

Na kraju, preostaje da iznesemo nekoliko napomena u vezi sa rasporedom građe i upotrebom određenih leksema u trećoj i četvrtoj rečenici navedenog odlomka. U trećoj rečenici dvaput je zastupljena sintagma *et*

⁵⁵ Cic. *Pro Sest.* 96–98; 104; 119; 132; 136–139.

quia i tom anaforam rečenica je podeljena na tri dela, s tim da je poslednji deo najduži (o tome smo već govorili). Na početku četvrte rečenice tri puta je upotrebljena leksema *quia*, tj. ponovo je zastupljena anafora, udružena sa asindetonom. U istoj rečenici posle lekseme *quia* prva dva puta slede reči sa početnim glasom *t* i prisustvom glasa *r*. Stoga, možemo reći da Ciceron ovde primenjuje i aliteraciju. Toliku učestalost upotrebe sloga *qu* možda možemo objasniti Ciceronovom željom da na fonetskom planu pojača semantičku vrednost; tj. da upotrebom *qu*, koje je smatrano za kakofonično, doprinese negativnom utisku o Pizonu⁵⁶. Naposljetku, podsećamo da u četvrtoj rečenici predikat nije na poslednjem mestu, kao što je uobičajeno, a objašnjenje za to ponovo treba tražiti u odgovarajućim dužinama poslednjih slogova⁵⁷.

5.2 *Corpus et animus*

Na početku invektive protiv Pizona u prvom govoru, posle pominjanja Pizonovog transalpskog porekla, Ciceron odmah prelazi na opis Pizonovog izgleda:

(*Post reditum in senatu*, VI, 13–14) *Nam ille alter Caesoninus Calventius ab adolescentia versatus est in foro, cum eum praeter **simulatam versutamque tristiam** nulla res **commendaret**, non consilium, non dicendi copia, non rei militaris, non cognoscendorum hominum studium, non liberalitas. Quem praeteriens cum **incultum horridum maestumque** vidisses, etiam si **agrestem et inhumanum** existimares, tamen **libidinosum et perditum** non putares. Cum hoc homine an cum **stipite** in foro constitisses, **nihil crederes interesse: sine sensu, sine sapore, elinguem, tardum, inhumanum negotium, Cappadocem** modo abreptum de grege venalium diceret. Idem domi **quam libidinosus, quam impurus, quam intemperans...***

Pre detaljnije analize leksike, navešćemo nekoliko stilskih figura koje su zastupljene u ovom odlomku (a i u gotovo svim ostalim odlomcima navedenim u ovom radu): anafora (ponavljanje leksema *non*, *sine* i *quam*), gradacija, asindeton, aliteracija (*sine sensu*, *sine sapore* – gomilanje glasa *s*, koji je u antici smatran kakofoničnim). Potom, u prvoj rečenici četrnaestog kaputa imamo hiperbaton: *nihil crederes interesse*, umesto

⁵⁶ Wilkinson, p. 30.

⁵⁷ Ibid. p. 156.

nihil interesse crederes. To objašnjavamo Ciceronovom namerom da rečenični period završi, za njega karakterističnim, ditrohejom: – ∪ – ∪. Da je red reči bio uobičajen, raspored dužina poslednjih slogova u rečeničnom periodu bio bi sledeći: ∪ ∪ ∪ (što ne bi bilo u skladu sa Ciceronovom praksom)⁵⁸.

U Ciceronovom mladalačkom delu *De inventione* toposi koji se odnose na opis ličnosti podeljeni su u tri grupe: *animus, corpus, externae res*⁵⁹. U navedenom odlomku, pored atributa koji se odnose na spoljašnji izgled (*corpus*), Ciceron vešto provlači i Pizonove duhovne osobine (*animus*) i ta dva segmenta povezuje u jednu celinu.

Pre analize opisa Pizonovog spoljašnjeg izgleda, ukazaćemo na jedan detalj koji se nadovezuje na ono što smo rekli u prethodnom odeljku (*Genus*), a o kojem ćemo i kasnije govoriti. To je drugi deo prve rečenice iz gore navedenog odlomka: *...eum... nulla res commendaret, non consilium, non dicendi copia, non rei militaris, non cognoscendorum hominum studium, non liberalitas*. Za *nobilitas* smo rekli kako je to jedan od važnih činilaca da bi neki rimski građanin bio *commendatus*. Kao što vidimo, Ciceron je ovde naveo i druge karakteristike koje su nekoga preporučivale (*commendare*) za napredovanje u političkoj karijeri: *consilium, dicendi copia* etc. Autor je očigledno želeo da naglasi kako je Pizon bio samo plemenitog porekla, a da istovremeno nije posedovao ostale poželjne osobine.

Pogledajmo sada kojim rečima Ciceron počinje invektivu protiv Pizona u govoru *Pro Sestio*:

Alter, o di boni! quam taeter incedebat, quam truculentus, quam terribilis aspectu! (VIII, 19)

Vidimo da je u drugom govoru Ciceron prvo ukazao na Pizonov spoljašnji izgled, tek potom usledilo je izlaganje o Pizonovom poreklu, duhovnim osobinama, i dr. Na početku invektiva protiv Pizona u oba govora Ciceron je upotrebio anaforu (u prvom govoru ponavlja se negacija *non*, a u drugom reč *quam*) i asindetton.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Cic. *De inv.* 2, 59, 177.

Pored efekta koji u navedenoj rečenici iz drugog govora izaziva ponavljanje sinonimičnih reči, treba uzeti u obzir i zvučnost datih leksema, tj. njihovu fonetsku vrednost. Ciceron je ovde sigurno svesno upotrebio aliteraciju reči koje sadrže kakofonično *tr* kako bi time intenzivirao njihovu semantičku vrednost. Potom, autor je sigurno računao i na onomatopejsku vrednost datih leksema⁶⁰. Zapažamo još i da su ove lekseme poređane gradacijski, s obzirom na njihov semantički sadržaj, kao i da je poslednji deo rečeničnog perioda najduži (*tricolon crescendo*).

Opisu Pizonovog izgleda Ciceron se vraća i nešto kasnije u govoru *Pro Sestio*:

Quia tristem semper, quia taciturnum, quia subhorridum atque incultum videbant...(IX, 21)

U ovoj rečenici Ciceron je ponovo upotrebio retorska sredstva o kojima smo napred govorili (anafora, aliteracija, asindeton, kakofoničnost). Lekseme iz date rečenice su i morfološki i semantički gotovo identične onima iz citiranog odlomka iz prvog govora. Leksema *tristis* paronimična je (delimično se glasovno poklapa) sa srodnom leksemom iz prvog govora – *tristia*; leksema *incultus* pojavljuje se u oba govora; leksema *subhorridus* samo je varijacija lekseme *horridus* iz prvog govora; leksema *taciturnus* sinonimična je sa leksemom *elinguis* iz prvog govora.

5.2.1. Supercilium Pisonis

U oba govora gotovo istim rečima Ciceron objašnjava kako je Pizon uspeo da prikrije nemoralnost svojim ozbiljnim izrazom lica. Uporedite ta dva mesta:

*(Post reditum in senatu, VI, 15) ...ita contempsit hanc prudentissimam civitatem ut omnis suas libidines, omnia **flagitia** latere posse arbitraretur, si modo **vultum importunum** in forum detulisset*

*(Pro Sestio, IX, 21) Etenim **animus eius vultu, flagitia** parietibus tegebantur; sed haec obstructio nec diuturna est neque obducta ita, ut curiosi oculis perspicere non possit.*

Sledećim rečima Ciceron u oba govora naglašava da takvim svojim držanjem Pizon nije uspeo da prevari i njega:

⁶⁰ Wilkinson, p. 51.

(*Post reditum in senatu*, VII, 15) *Is nequaquam me ... sed vos populumque Romanum non consilio, neque eloquentia, quod in multis saepe accidit, sed rugis supercilioque decepit.*

(*Pro Sestio*, IX, 21) *...esse hominem et levem et falsa opinione hominum ab adulescentia commendatum sciebam.*

Primetićemo da Ciceron u prvom slučaju mnogo ekspresivnije ističe da se on, za razliku od drugih, nije prevario u sudu o Pizonu. To je naglašeno upotrebom lične zamenice prvog lica jednine (čega u drugom govoru nema).

Pre nego što pređemo na detaljniju analizu onoga što je, prema Ciceronovom mišljenju, ugledne rimske građane navelo da Pizonu ukažu poverenje, pomenućemo dve sintagme iz gore navedene rečenice iz drugog govora, o kojima smo ranije već govorili. To su sintagme: *opinio hominum* (topos »opšteg mišljenja«) i *ab adulescentia commendatus*.

Još na početku invektive protiv Pizona u prvom govoru Ciceron kaže da su ljudi stekli pogrešno mišljenje o Pizonu zbog njegove *simulata versutaque tristitia*. S tim u vezi stoje i sledeće reči iz istog govora, koje smo takođe ranije navodili⁶¹: *is... vos populumque Romanum... rugis supercilioque decepit*. Treba napomenuti da su lekseme *tristia* i *supercilium* relativni sinonimi. Njihovo *identično* značenje je »ozbiljnost«, a ove lekseme imaju i *diferencijalna* značenja (istovremeno i osnovna). Osnovno/diferencijalno značenje reči *tristia* je »žalost, tuga«, a reči *supercilium* (i u jednini i u množini) »obrve«. Nasuprot prvom govoru, u drugom govoru mnogo više prostora posvećeno je opisu Pizonovih obrva/ozbiljnosti. Jasno je da se radi i o svojevrsnoj igri reči, u vezi sa polisemijom date lekseme, i da tolika priča o Pizonovim obrvama sigurno nosi u sebi veliku dozu ironije. Citiraćemo to mesto iz drugog govora:

(*Pro Sestio*, VIII, 19) *Nam quid ego de supercilio dicam, quod tum hominibus non supercilium, sed pignus rei publicae videbatur? Tanta erat gravitas in oculo, tanta contractio frontis, ut illo supercilio annus ille niti tamquam vade videretur.*

U ovom odlomku osim anafore (koja je do sada više puta pomenuta), treba uočiti i upotrebu pasivnih/bezličnih glagolskih oblika *videbatur*

⁶¹ Cic. *Post reditum in senatu*, VII, 15.

i *videretur*, kojima Ciceron u drugom govoru pojačava efekat *objektivnog izlaganja*.

5.3. *Piso philosophus*

U oba govora Ciceron je gotovo istim rečima opisao Pizonovo bavljenje filozofijom. Ovde navodimo te rečenice:

(*Post reditum in senatu*, VI, 14) *Cum vero etiam litteris studere incipit et **belua immanis** cum Graeculis philosophari, tum est **Epicureus** non penitus illi disciplinae, quaecumque est, deditus, sed captus uno verbo voluptatis. Habet autem **magistros non ex istis ineptis qui dies totos de officio ac de virtute disserunt...***

(*Pro Sestio*, X, 23) *Laudabat **homo doctus** philosophos nescio quos... **eos autem, qui dicerent... officii rationem** in omni vita, non commodi esse ducendam... **insanire dicebat.***

Zanimljivo je pogledati kako je Ciceron ovde varirao istu temu. U prvom govoru on Pizona naziva *belua immanis*, dok u drugom govoru upotrebljava sintagmu *homo doctus*. Radi se očigledno o korišćenju antonimije (te dve sintagme se semantički međusobno isključuju, kontradiktorne su jedna drugoj). Međutim, treba imati u vidu da je druga sintagma upotrebljena ironično. Potom, u prvoj besedi Ciceron navodi za koje se filozofsko učenje zainteresovao Pizon (epikurejsko), a u drugoj odbija da imenuje to učenje. U prvom slučaju autor se ograđuje od tog učenja rečima: *quaecumque est*. Nasuprot svemu tome, vidimo da je njegov stav prema stoičkom učenju pozitivan⁶², ali u tekstu je ta misao samo implicitno prisutna. Kada zanemarimo retorsku aparaturu, uočavamo da je stoički termin *officium* u oba govora upotrebljen u pozitivnom kontekstu. U prvom govoru u rečenici: *Habet autem magistros non ex istis ineptis qui dies totos de officio ac de virtute disserunt*, sintagma *ex istis ineptis* upotrebljena je ironično. U drugom govoru Ciceron nije koristio ironiju, već je izneo tobožnje Pizonovo mišljenje.

Smatramo da teba objasniti i na koga Ciceron aludira kada kaže: *...belua immanis cum **Graeculis** philosophari* (*Post reditum in senatu*, VI, 14). Reč je o Filodemu, grčkom epikurejcu iz Gadare, koji se preselio u

⁶² Ciceron je napisao delo *De officiis*, po ugledu na stoičara Panetija. U I v. p.n.e. u Rimu je bio jak uticaj stoicizma.

Italiju i postao prijatelj i kućni filozof dotičnog Pizona. Sačuvani su njegovi raznovrsni spisi iz logike, retorike, poetike, muzike, etike, kao i epigrami. Uticao je na Horacija, Vergilija, Ovidija i dr. Ciceron će ga pomenuti i u govoru *In Pisonem* (XXVIII, 66).

6 Zaključak

Preostaje nam još samo da izložimo u čemu se ogleda najveća razlika između Ciceronovih invektiva protiv Gabinija i Pizona u govoru *Post reditum in senatu* i u govoru *Pro Sestio*. Već smo ranije, na nekoliko mesta, rekli da je u drugom govoru Ciceron ublažio oštricu svog pera prema Gabiniju. Međutim, nismo naveli najvažnije argumente za to.

Uporedimo prva dva naredna odlomka iz govora *Post reditum in senatu*, koja se odnose na Gabinija, sa druga dva odlomka, koja navodimo iz govora *Pro Sestio*, a tiču se oba konzula zajedno.

(*Post reditum in senatu*, V, 11) *quo inspectante ac sedente legem tribunus plebis tulit ne auspiciis obtemperaretur, ne obnuntiare concilio aut comitiis...*

(*Post reditum in senatu*, V, 12) *...fecitque, quod nemo umquam tyrannus, ut quo minus occulte vestrum malum gemeretur nihil diceret, ne aperte incommoda patriae lugeretur ediceret.*

(*Pro Sestio*, XIV, 32) *...cum subito edicunt duo consules, ut ad suum vestitum senatores redirent. Quis umquam consul senatum ipsius decretis parere prohibuit, quis tyrannus miseros lugere vetuit?*

(*Pro Sestio*, XV, 33) *Isdemque consilibus sedentibus atque inspectantibus lata lex est, ne auspicia valerent, ne quis obnuntiaret.*

Vidimo da su odeljci *Post red. in sen.* V, 11 i *Pro Sest.* XV, 33 i odeljci *Post red. in sen.* V, 12 i *Pro Sest.* XIV, 32 međusobno veoma slični. Međutim, ono što je u prvom govoru (u ova dva citirana odlomka) pripisivano Gabiniju, za isto to u drugom govoru Ciceron optužuje oba konzula. Sintagmi iz prvog govora *quo inspectante ac sedente* odgovara gotovo identična sintagma iz drugog govora *consulibus sedentibus atque inspectantibus*. Jedina važna distinkcija sastoji se u broju (u prvom slučaju to je jednina, u drugom množina). Sličnost dveju rečenica ogleda se i u upotrebi anafore (sa negacijom *ne*). Takođe, onom mestu u prvom govoru na kojem stoji predikat *ediceret* odgovara slično mesto u drugom govoru gde nalazimo leksemu *edicunt*. Ponovo je prisutna razlika takoreći samo u glagolskom broju.

Na početku ovog rada naglasili smo da je samo koju godinu posle 56. god. Ciceron bio primoran da brani Gabinija na sudu. Uočili smo da se, iako ih deli samo nekoliko meseci, u ova dva govora Gabinije tretira na različit način. Još u prvom govoru nailazimo na sledeću sintagmu koja se odnosi na Gabinija: *summi viri et clarissimi consulis fascis fractos* (*Post red. in sen.* IV, 7). Pošto se citirane reči nalaze u delu govora u kojem Ciceron, krajnje ozbiljan, opisuje Klodijevo nasilje, znamo da ih nije upotrebio ironično. Ovakva situacija modernom čitaocu može delovati veoma kontradiktorno. S jedne strane, za Gabinija se u tom govoru tvrdi da *nije* konzul, a s druge strane, u istom tom govoru za njega su rezervisane i ovakve pohvalne reči. Međutim, to se može objasniti na više načina. Prvo, ovde moramo ponoviti opšte poznatu činjenicu da za uspeh nekog govora, i retoriku uopšte, objektivna istina nema nikakvu važnost, već je presudna *verodostojnost* i *verovatnost*. Logika i retorika imaju sopstvene, odvojene sfere. Znači, to što su navedene rečenice bile u logičkom neskladu sigurno nije uticalo na ocenjivanje ovog govora od strane Ciceronovih savremenika. Kao što je bilo važno dobrim argumentima (racionalni elementi besede) ubediti slušaoce, isto tako je, ako ne i važnije, od presudnog značaja bilo kako ta argumentacija »zvučni« (iracionalni elementi besede). U našem radu više puta smo ukazali na tzv. »zvučne efekte« (aliteracija, asonanca, anafora i dr.) budući da smo imali u vidu značaj koji je tome pridavan u antici. U antičko doba čulo sluha bilo je više korišćeno nego danas (nisu postojali TV, kompjuteri, pa ni knjige u toliko širokoj upotrebi kao danas). Ljudi su tada čitali naglas, čak i kad su bili sami⁶³. Imamo svedočanstva da su Rimljani u pozorištu protestvovali ako bi neki stih bio pročitao sa pogrešnim dužinama slogova. Dok su slušali besednike, nisu tako otvoreno negodovali, ali su sigurno osećali (tj. čuli) ako neka beseda ne bi imala zadovoljavajući ritam⁶⁴. Posebno treba naglasiti da Ciceron nije govorio pred prosečnim Rimljanima, već pred ljudima velike erudicije i istančanog ukusa. Time njegova sposobnost da retorskim sredstvima ubedi pu-

⁶³ Wilkinson, p. 17.

⁶⁴ Ibid, p. 154.

bliku još više dobija na vrednosti⁶⁵. Drugo, retoru je bilo dozvoljeno da, zarad pomenute verodostojnosti i pridobijanja naklonosti slušalaca, bude i pristrasan. Tako je za nekog čoveka mogao da kaže kako je *vir summus*, kada opisuje postupke koje podržava, da bi samo koji minut kasnije za istog čoveka tvrdio da je *mercator, venditor, latro*, kada govori o onome što mu nije bilo po volji. Potom, možda i ovaj slučaj možemo da ubrojimo u situacije, u kojima je Ciceron bio stalno razapet između svog unutrašnjeg osećaja za pravdu (i osvetu) i konkretnih političkih okolnosti. Taj antagonizam pročitati bismo i u sintagmi »retor Ciceron« – Ciceron kao autor retorskih spisa (čovek nauke) i Ciceron kao besednik (čovek prakse).

⁶⁵ O tome piše C. Craig u knjizi *Form as Argument in Ciceros Speeches*, The American Philological Association, Scholars Press, Atlanta, Georgia, 1993.

Sadržaj sveske 26 (2/2002)

DRAGANA DIMITRIJEVIĆ Respublica, to sam ja: Ciceron, <i>Post reditum in senatu</i> (= <i>LInt</i> 14–15)	5
DRAGANA DIMITRIJEVIĆ Jezičko-stilska analiza invektiva protiv konzula Gabinija i Pizona u Ciceronovim govorima <i>Post reditum in senatu</i> i <i>Pro Sestio</i> (= <i>LInt</i> 19–20)	43
BORIS PENDELJ O biznisu, julu, putovanju...: Ciceron Atiku, jula 44. (= <i>LInt</i> 16)	73
BORIS PENDELJ Lice i naličje dostojanstva: Ciceron, <i>Druga Filipika</i> (prvi deo) (= <i>LInt</i> 21–22)	89
BORIS PENDELJ »Should I Stay or Should I Go«: Ciceron Atiku, krajem 44. (= <i>LInt</i> 1)	117